

3. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : дис. докт. юрид. наук : 12.00.08 / О.М. Литвинов. – Харків, 2010. – 432 с.
4. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О.В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.
5. Щокін Г. Система управління і її закони / Г. Щокін // Персонал. – 2005. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=147>.
6. Круглов В.В. Теоретичні основи механізмів управління державним майном / В.В. Круглов // Державне будівництво : електронне наук. фахове видання Харків. регіон. ін-ту держ. управл. Націон. акад. держ. управл. при Президентові України. – 2011. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/title.html>.
7. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
8. Бурбика М.М. Поняття та елементи механізму координаційної діяльності органів прокуратури [текст] / М.М. Бурбика // Науково-теоретична конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів юридичного факультету (Суми, 20 квітня 2011 р.) : тези доповідей : у 3 ч. / Відп. за вип. : С.І. Дегтярьов, В.І. Горевий. – Суми : СумДУ, 2011. – Ч. 2. – С. 11–17.
9. Ларіна Р.Р. Державний механізм забезпечення інформатизації системи охорони здоров'я : монографія / Р.Р. Ларіна, А.В. Владзимирський, О.В. Балуєва ; за заг. ред. В.В. Дорофійка. – Донецьк : ТОВ «Цифрова типографія», 2008. – 252 с.
10. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : навч. посібник / В.Т. Білоус, С.Д. Дубенко, М.Я. Задорожна та ін. ; за заг. ред. Н.Р. Нижник, В.М. Олуйка. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2002. – 352 с.
11. Литвинов О. Механізм протидії злочинності / О. Литвинов, Я. Ступник // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 59–63.
12. Великий тлумачний словник української мови. Близько 40000 слів [текст] / упор. Т.В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с. – (Бібліотека державної мови).

УДК 343.221:316.614.034

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ КОЛИШНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

SOCIAL ADAPTATION OF THE INDIVIDUAL AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR RESOCIALIZATION OF FORMER PRISONERS

Крисюк Ю.П.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Статтю присвячено аналізу поняття соціальної адаптації як основи успішної ресоціалізації колишніх засуджених. Розглядаються види й рівні адаптації особистості, співвідношення соціальної адаптації та соціалізації особи. Наголошено на тому, що соціальна адаптація й ресоціалізація злочинця може бути визнана успішною виключно за певної рівноваги між загальносоціальною та груповою адаптаціями.

Ключові слова: соціальна адаптація, види адаптації, рівні адаптації, соціалізація, ресоціалізація, особистість, колишні засуджені.

Статья посвящена анализу понятия социальной адаптации как основы успешной ресоциализации бывших заключённых. Рассматриваются виды и уровни адаптации личности, соотношение социальной адаптации и социализации osoby. Отмечено, что социальная адаптация и ресоциализация преступника может быть признана успешной только при определенном равновесии между общесоциальной и групповой адаптациями.

Ключевые слова: социальная адаптация, виды адаптации, уровни адаптации, социализация, ресоциализация, бывшие заключённые.

Article is dedicated to the analysis of the concept of social adaptation as the bases of successful re-socialization of former prisoners. Are examined forms and levels of the adaptation of personality, the relationship of social adaptation and socialization of person. Noted that social adaptation and resocialization offender can be considered successful only when a certain balance between the general social and group adaptations.

Key words: social adaptation, the forms of adaptation, adaptation levels, socialization, re-socialization, former concluded.

Постановка проблеми. Проблема соціальної адаптації як основи успішної ресоціалізації колишніх засуджених – одна з центральних у процесі зменшення й подолання злочинності – перебуває на перетині кримінології та виправно-трудового права. Краще соціально адаптована особистість скоріше повертається до суспільства, відновлює соціально корисні зв'язки,

правовий статус громадянина. Саме тому заявлена тема була й залишається актуальною як важлива теоретична і практична проблема, що лежить в основі ефективного функціонування й удосконалення пенітенціарної системи України на сучасному етапі.

Стан дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися у працях Ю. Антоняна, В. Батир-

гареевої, В. Голіни, А. Жалінського, А. Закалюка, А. Зелінського, В. Кудрявцева, В. Потьомкіна, Ю. Ткачевського, І. Шмарова, А. Яковлева та інших учених. Однак кожний новий етап розвитку суспільства, держави, правоохоронних органів і пенітенціарної системи вимагає сучасного осмислення й удосконалення наукового пошуку. Саме тому автор поставив перед собою наступні **основні завдання**: проаналізувати поняття соціальної адаптації, її види та рівні, з'ясувати ступінь співвідношення соціальної адаптації та соціалізації особи.

Виклад основного матеріалу. Термін «адаптація» (від лат. *adapto* – пристосовую) прийшов у гуманітарні науки, в тому числі і в юриспруденцію, із природознавства, де його прийнято було розуміти як «процес пристосування будови й функцій організмів (особин, популяцій, видів) до умов середовища» [1, с. 24]. Психологічне розуміння адаптації зводиться до встановлення стану рівноваги суб'єкта й середовища, їх взаємодії. Адаптація забезпечує рівновагу між впливом організму на середовище та його зворотним впливом, тобто рівновагу у взаємодії суб'єкта й об'єкта.

У соціології використовується поняття соціальної адаптації, зміст якого не зводиться до первісного біологічного сенсу пристосування. Соціальна адаптація передбачає взаємодію особистості й соціального середовища у процесі їх суспільного функціонування. Процес соціальної адаптації не тотожний біологічному пристосуванню живого організму до середовища існування. Людина – носій свідомості – наділена здатністю не лише сприймати нові для неї вимоги власного соціального середовища, а й прогнозувати їх еволюцію. Просте пристосування змінюється на активне регулювання процесу взаємодії із середовищем. Соціологи підкреслюють, що соціальна адаптація – процес двосторонній: не лише особистість змінюється під впливом нового для себе середовища, а й середовище відчуває на собі вплив окремої особистості. Однак щодо ступеня й наслідків такого взаємовпливу однозначного висновку дослідників досі немає. Так, І. Милославова наполягає, що у процесі адаптації в людини перебудовуються її психіка й поведінка загалом – установки, інтереси, орієнтації, погляди, переконання [2, с. 113-114]. Однак В. Трубніков, як й інші дослідники, вважає такий висновок надто категоричним і наголошує, що масштаби змін особистості залежать від ступеня розходження її вихідних позицій з умовами середовища, в якому ця особистість адаптується. Й абсолютною не обов'язково при цьому має відбутися повна перебудова психіки, включно з інтересами й орієнтаціями [3, с. 8]. Зовсім протилежну позицію займає в цьому питанні Д. Андреева. На її думку, у процесі адаптації у структурі особистості не відбуваються серйозні зрушення, оскільки індивід при цьому не набуває особистісних якостей, лише пристосовується до умов предметної діяльності; адаптуватися – означає не більше, ніж призвичаїтися; у процесі адаптації немає нічого від власне предметної діяльності [4, с. 65].

Аналізуючи процес адаптації, необхідно враховувати не лише зміни особистості, а й вплив, який вона справляє на середовище. Із цієї точки зору соціальної адаптацію прийнято трактувати як процес пристосування індивідів (чи груп) до нових умов і видів діяльності, пов'язаних зі зміною їх соціального становища. При цьому йдеться про пристосування особистості до існуючих суспільних відносин, норм, зразків, цінностей, традицій, відображених через матеріальні й духовні компоненти, в яких відбувається життєдіяльність конкретної особи.

Процес соціальної адаптації може бути охарактеризований не лише як об'єктивний механізм пристосування до соціального середовища (пасивне пристосування когось до чогось), а й як механізм суб'єктивної діяльності, спрямований на пристосування ким-небудь, кого-небудь. Окрім того, соціальна адаптація може розглядатися з точки зору різного ступеня пристосованості. Так, польський соціолог Я. Щепанський виокремлює такі основні стадії пристосованості: від псевдоадаптації (індивід знає, як має діяти в новому середовищі, як поводитися, однак внутрішньо не визнає цього, дотримуючись правил свого попереднього середовища) до «повного пристосування» чи «асиміляції» (індивід, потрапляючи в нове середовище, повністю відмовляється від попередніх зразків і цінностей та приймає нові) [5, с. 198].

Саме концепція двосторонньої взаємодії особистості й середовища у процесі соціальної адаптації має стати основою розробки ефективних методів і прийомів ресоціалізації колишніх засуджених, повернення їх до активного громадського життя.

Соціальна адаптація являє собою частину процесу соціалізації, особливий її різновид. Тривалість соціальної адаптації залежить не лише від індивідуальних особливостей особистості, а й від навколишнього середовища, форм та інтенсивності державного і громадського впливу на поведінку особи. У міру адаптації до нових умов життя цей соціальний процес пригасає, тоді як соціалізація не зупиняється, продовжується (як і біологічне життя індивіда), сприяючи набуттю особистістю нових рис, нахилів, поглядів і звичок. Найбільш прийнятним у сучасній юридичній науці вважається визначення, запропоноване В. Паригінім, який вважає, що соціальну адаптацію необхідно розуміти як багатогранний процес «олюднення» людини. Вказаний процес включає як біологічні передумови, так і безпосереднє входження індивіда до соціального середовища, передбачає соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, прав, обов'язків тощо; активне переоблаштування навколишнього (як природного, так і соціального) середовища; зміну й активне перетворення власне людини, її всебічний і гармонійний розвиток [6, с. 165].

Соціалізація й адаптація відрізняються за об'ємом і тривалістю, однак головна відмінність стосується їх змісту. Соціалізація людини постійно йде шляхом

накопичення досвіду, розширення знань, набуття нових навичок – формується особистість із лише їй притаманними індивідуальними поглядами й установками. Механізм адаптації дещо інший: процес усунення негативних якостей особистості та засвоєння нових, позитивних відбувається під впливом умов, які змінилися; у відносно короткий проміжок часу відбувається злам, зі свідомості індивіда вилучаються застарілі погляди й установки. Процес як соціальної адаптації, так і соціалізації не є однобоким. Індивід, прилучаючись до соціального середовища, соціального досвіду, засвоюючи його еталони, сам впливає на навколишнє середовище.

Як вказують дослідники цього питання, поняття соціальної адаптації поєднується з дефініціями «соціальні очікування», «рівень домагань» та «афект неадекватності». А. Яковлев відзначає, що поняття «соціальні очікування» в якості найважливішої детермінанти поведінки людини має об'єктивний характер і знаходить вираження в певних соціальних інститутах, його носієм є люди. «Соціальні очікування» складають головну характеристику впливу середовища на особистість. Якщо соціальні очікування вступають у протиріччя з поведінкою людини, може виникнути конфлікт, який перешкоджатиме соціальній адаптації. Недосконалість конкретних форм залучення індивіда до громадського життя може призвести до того, що в деяких випадках соціальна адаптація певних осіб відбуватиметься незадовільно. Поєднуючись із конкретною неблагополучною ситуацією, в яку потрапляють такі особи, недоліки процесу соціальної адаптації можуть негативно позначитися на їх поведінці [7, с. 200]. Соціальні очікування рухливі, процес заміни одних соціальних очікувань іншими має супроводжуватися зміною оцінки людиною власних можливостей і здібностей, тобто зміною рівня домагань. Якщо ж виявляється, що рівень домагань не відповідає соціальним очікуванням, спалахує конфлікт, тобто «афект неадекватності».

Сутність адаптації до соціальних умов полягає в досягненні відповідності між соціальними очікуваннями суспільства чи окремих груп і поведінкою особи. Соціальна адаптація – складний і суперечливий процес. За своєю суттю весь розвиток особистості – неперервна взаємодія людини, котра змінюється, з постійно змінюваним середовищем, що вимагає від індивіда все складнішої й гнучкішої реакції пристосування до нових вимог середовища, до нових соціальних очікувань. Ускладнюються й відносини між людьми. Упродовж усього життя індивід змушений корегувати свою діяльність відповідно до умов середовища, які постійно змінюються. Ігнорування істини, сформульованої ще В. Леніним («Жити в суспільстві й бути вільним від суспільства неможливо» [цит. за: 8, с. 22]), обертається відчуженням особистості, а в кінцевому підсумку – її трагедією.

Необхідно враховувати, що групові очікування не завжди відповідають загальносоціальним. Яскравим доказом незаперечності цього факту є існування субкультури певних прошарків населення, котра не

співпадає із загальновизнаною правовою та моральною ідеологією суспільства. Тобто можна стверджувати, що соціальна адаптація – процес суперечливий і не завжди однозначний. Щоразу потрібно давати відповідь на питання, до якого соціального середовища адаптується індивід. Він може беззастережно дотримуватися вимог загальноприйнятого офіційного права й моралі, однак бути знехтуваним своїм безпосереднім оточенням. І навпаки, індивід може розчинитись у своєму середовищі, бути його лідером і «шанованою людиною», при цьому перебуваючи в непримиренних стосунках із законом. При цьому іноді важко буває визначити, що для конкретної людини важливіше: схвалення закону й суспільної моралі чи підтримка друзів, родичів, колег по роботі, членів референтної групи.

Можна зробити наступний попередній висновок: коли мова йде про колишнього злочинця, його соціальна адаптація й ресоціалізація може бути визнана успішною виключно за певної рівноваги між загальносоціальною та груповою адаптаціями. Тобто адаптованим може вважатися лише той, хто ввійде до близької йому за духом малої соціальної групи (психологічна адаптація) і при цьому буде уникати конфлікту із кримінальним законом (соціальна адаптація у вузькому сенсі).

Адаптація особистості як спосіб залучення її до системи норм, соціальних і моральних цінностей нерозривно пов'язана із правовою культурою, з розумінням існуючих у суспільстві політичних, етичних, правових явищ, із засвоєнням приписів політичних, моральних, правових норм в якості особистісних життєвих установок. Правова культура досягається шляхом організації та здійснення правового виховання, в якому важлива роль належить соціально-психологічним процесам формування правових поглядів, ідей, переконань, почуттів, настроїв. Правове виховання охоплює правову освіту й навчання, формування переконань, звичок правової поведінки й соціально-правової активності [9, с. 242-243].

Досягнення відповідності потреб і прагнень особистості меті й завданням суспільства обумовлює прогресивний характер соціальної адаптації. Головна її особливість полягає в тому, що взаємовідносини індивіда й суспільства мусять мати характер усвідомленого й вільного підкорення особистості соціальним (правовим) нормам і цінностям.

Існує два види адаптації: соціальна та психологічна. Соціальна адаптація, по суті, означає встановлення нормальних, соціально корисних відносин, соціальну реабілітацію громадянина. Психологічна – це засвоєння суб'єктом стандартів поведінки й ціннісних орієнтацій. Психологічна адаптація нерозривно пов'язана із соціальною адаптацією, котра одночасно є й умовою, і показником її успішності.

Це важливо, оскільки неадаптованість особистості може призвести до виникнення конфліктних ситуацій. У соціальній психології розглядаються такі основні види конфліктних ситуацій: а) суперечності між уявленнями індивіда про життя та реальною дійсністю; б) переоцінка власних можливостей

і недооцінка їх іншими людьми; в) гостра необхідність вибору між двома чи декількома життєво важливими діями; г) конфлікт, що виник на ґрунті невідповідності соціальних устремлінь особистості та соціальних переконань людей, думку яких особа цінує [3, с. 15].

Соціальна неадекватність може бути наслідком певної невідповідності рівня домагань як рівню об'єктивних можливостей групи (найближчого оточення), так і суб'єктивним даним, індивідуальним здібностям особистості. Соціально-психологічним змістом соціальної адаптації є зближення цілей і ціннісних орієнтацій середовища та включеного до нього індивіда, засвоєння ним норм, традицій, усвідомлення соціального статусу та пов'язаної з ним рольової поведінки. Залежно від того, як взаємодіє особистість із середовищем, прийнято розрізняти три основні типи адаптаційного процесу: переважає активний вплив індивіда на соціальне середовище; пасивне конформне входження до групи; активний вплив середовища на індивіда.

Висновки. Аналіз змісту поняття соціальної адаптації дозволяє виокремити такі характерні її

особливості: а) вона є складовою процесу соціалізації особистості; б) соціальна адаптація являє собою складний, суперечливий процес взаємодії особистості та соціального середовища; в) сутність соціальної адаптації розкривається в категоріях «соціальні очікування», «рівень домагань», «афект неадекватності»; г) проблема соціальної адаптації може бути вирішена, якщо індивід сприйматиме нормативні вимоги суспільства й безпосереднього оточення як особисто для нього прийнятні, котрих він готовий дотримуватися.

Вивчаючи в подальшому проблеми ресоціалізації колишніх засуджених, необхідно виходити з того, що соціальна адаптація – це особливий різновид процесу соціалізації особистості, котрий забезпечує відповідність поведінки індивіда вимогам, які висувають до нього суспільство й найближче соціальне оточення, відображеним у соціальних нормах і законах, а також поєднання інтересів особистості й суспільства (найближчого соціального оточення), засвоєння ним соціально корисних ролей, котрі сприяють виробленню вміння і здатності вирішувати виникаючі суперечності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник іншомовних слів / за ред. акад. О.С. Мельничука. – 2-ге вид. – К. : Гол. ред. УРЕ імені М.П. Бажана, 1985. – 966 с.
2. Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление / И.А. Милославова // Социальная психология и философия / под ред. В.Д. Парыгина. – Л. : Изд-во ЛГПУ, 1973. – Вып. 2. – С. 111–120.
3. Трубников В.М. Социальная адаптация освобождённых от отбывания наказания / В.М. Трубников. – Х. : Изд-во «Основа» при ХГУ, 1990. – 173 с.
4. Андреева Д.А. О понятии адаптации. Исследование адаптации студентов к условиям учёбы в вузе / Д.А. Андреева // Человек и общество. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1973. – Вып. 13. – С. 62–69.
5. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепаньский. – М. : Прогресс, 1969. – 240 с.
6. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 352 с.
7. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология (Социально-психологические закономерности противоправного поведения) / А.М. Яковлев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 248 с.
8. Иванова О.І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / О.І. Иванова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3. – С. 21–26.
9. Теоретическая и прикладная социальная психология / руковод. авт. колл. А.К. Уледов. – М. : Мысль, 1988. – 333 с.